

Les glosses al *Cant* de Joan Antoni Almela en el quart centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer (València, 1855)

JOAQUIM MARTÍ MESTRE
Universitat de València
Joaquim.marti@uv.es

1. LES GLOSSES EN LA HISTÒRIA DE LA LEXICOGRAFIA CATALANA: SEGLES XVI-XVII

La publicació de l'obra d'Ausiàs March al segle XVI anava acompanyada de glosses explicatives dels mots considerats obscurs. Així ocorria en les edicions barcelonines de 1543, 1545 i 1560. En la primera «ab una declaratió en los marges de alguns vocables scurs», i en les altres dues amb una «Taula y alfabet dels vocables scurs» (Colón 1983). Igualment, l'edició valenciana de 1557 del *Llibre dels fets* de Jaume I incorpora una taula amb «la interpretació y exposició de les dictiones obscures». Així mateix, el *Llibre del Consolat de Mar* en l'edició de 1592 és acompanyat de mots glossats, i en el mateix segle es produeixen modernitzacions d'obres medievals, com les de Ramon Llull o d'Eiximenis (vid. Colón 2003: 61).

Aquest fet ha estat interpretat sovint com un indicatiu de la situació de crisi en què es trobava aleshores la llengua catalana, «com a indicació d'una decadència generalitzada de la llengua», de manera que «el pas del segle XV a la centúria següent representa una davallada considerable» (Colón i Soberanas 1986: 81).

És cert que amb el Renaixement es produí una ruptura amb part de la tradició medieval, no únicament en les nostres terres, sinó també a altres països europeus, com França o Castella. Com diuen Ferrando i Nicolàs (2005: 206), el discurs de la modernitat renai-xencista «implicava titllar d'antiquat no sols el català antic, sinó tot allò que suggerís medievalisme». Segons Rafanell (1999: 77), el canvi entre l'època d'Ausiàs March i el segle XVI, quan apareixen els vocabularis de «mots obscurs», no era tant un canvi intern de l'idioma com una variació en «la imatge que es tenia de la llengua escrita, i més en concret de la llengua, diríem, publicable». S'havia produït un canvi en el model lingüístic literari, i aquest model ja no podia estar basat en els clàssics medievals.

La voluntat de modernització de la llengua literària es pot copsar en les declaracions de diversos lletraferits dels segles XVI i XVII. Per citar-ne només alguns dels més coneguts, Pere Antoni Beuter contraposava la llengua antiga, el *llemosí*, al valencià modern, més perfeccionat: «Que tal sea nuestra lengua valenciana, de las trovas y obras de los antiguos valencianos, aún en tiempo que no estaba la lengua tan limada, que por eso nosotros le decimos el antiguo limosín» (Pitarch 1972: 37). Martí de Viciana, en el seu *Libro de alabanzas de las lenguas* (1574), parlava, igualment, de la millora del valencià respecte a l'antic llemosí: «Esta lengua formaron de lo mejor que había en la limosina, y, por lo que les faltaba, recorrieron a las tres lenguas más excelentes de

JOAQUIM MARTÍ MESTRE,
«Les glosses al *Cant* de Joan Antoni Almela en el quart centenari
de la canonització de sant Vicent Ferrer (València 1855)»,
Revista de Lexicografia, XXIII (2017), pp. 97-116

ISSN: 1134-4539, e-ISSN: 2603-667. doi: <https://doi.org/10.17979/rlex.2017.23.0.4698>

todas las del mundo [...], la hebrea, [...] la griega [...] y [...] la latina» (Rafanell, 1991: 61). I al segle XVII, Marc Antoni Ortí (1639) incidia en la necessitat de modernitzar la llengua literària, adaptant-la als nous gustos estètics: «Lo que jo procurara en tal cas fóra mostrar que es pot parlar ab major elegància i cultura que la castellana, desterrant d'ella les veus antigues, per les quals la solien nomenar llengua llemosina [...], que també la nostra llengua, ab lo discurs del temps, s'ha anat polint i enriquint, com la castellana, puix té també disposició per a rebre l'adorno que a la castellana li comunica la llatina» (Rafanell 1991: 77).

La tècnica d'incloure glosses en l'edició d'obres d'èpoques anteriors continuà al segle XVIII. El canonge valencià Teodor Tomàs la va fer servir en les seues edicions de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* (València, 1494) de Miquel Peres, i de la *Vida de la seràphica sancta Catherina de Sena* (València, 1511) de Tomàs Vesach¹. A més de les glosses entre parèntesis, incorporà en els textos, sense declarar-les expressament, altres modificacions respecte als originals. Aquests canvis, tant en les glosses com fora d'aquestes, tenen de vegades un caràcter estilístic i doctrinal, però sovint són actualitzacions lingüístiques de formes considerades envellides, tendents a facilitar la lectura dels textos als lectors moderns².

L'obra de Teodor Tomàs prova que els textos clàssics continuaven essent apreciats i coneguts a la València del segle XVIII, i que hi havia un interès, almenys en certs sectors cultivats de la població valenciana, per la seua lectura, i en general pels textos cultes escrits en la llengua pròpia. Igualment, mostra la voluntat d'alguns lletraferits valencians de construir un model lingüístic culte per a la llengua literària moderna, que tingués en compte els clàssics, però amb la possibilitat d'adaptar-los als nous temps. Recordem en aquest sentit que Lluís Galiana, en la carta a Carles Ros que aquest inclougué en el seu diccionari de 1764, va concebre un ambiciós projecte d'edició dels clàssics valencians que, a més de contribuir a conservar la llengua, serviria de model per als escriptors contemporanis.

Leopold Ignasi Planells va escriure l'any 1760 una traducció al català de la *Vida admirable del siervo de Dios, fray Pedro Esteve* (València, 1677) de Cristòfol Mercader, amb el títol de *Resumen y relació de la vida y prodigs del religiós, el venerable pare fray Pere Esteve*. En el pròleg afirma que el va traduir per «resucitar» la memòria de fra Pere Esteve, sobre el qual sentia un gran afecte, i més tenint en compte que l'edició del llibre de Mercader estava ja pràcticament exhaurida. La tria del valencià, segons diu, la fa «perquè així predicava y parlava ab tot gènere de persones el venerable pare» (p. 5), i perquè en la nostra terra aquesta llengua, a més de ser la pròpia, era universalment entesa, cosa que no es podia dir de la castellana (p. 7). Quant al model lingüístic proposat, opta per una llengua adaptada als nous temps³, que evite els arcaïsmes: «puix aquelles veus de *dons*, *llavors*, *sellavons*, ni casi usen ja d'elles en lo regne ni les pose yo». Però és conscient de les diferències entre la llengua escrita literària i la

¹ La primera amb el títol de *Verger de la sacratíssima Verge Maria* (Barcelona, 1732), i la segona, *Història y portentosa vida de la extàtica y seràfica verge sancta Catherina de Sena* (València, 1736).

² Sobre l'obra de Teodor Tomàs, veu Juan-Mompó Rovira (2007).

³ Afirma que «me he ajustado al tiempo que corremos, y al poco saber mio» (p. 11).

parlada, i més, si cap, en el cas del català, on la pressió del castellà provocava desconfiança en les seues possibilitats com a llengua de cultura i dificultava la consolidació d'un model culte de llengua literària; per això es permet d'oferir al lector unes regles, a les quals atorga el valor de model lingüístic, ja que pretén que ajuden no únicament a llegir el seu llibre sinó, en general, els textos contemporanis en valencià:

Mes al dia de hui diran que no me entenen, o no ho entenen. Yo no tinch culpa de açò, però aí baix els done un poquet de albitre o llum (en castellà) en què podran molt bé llegir no tan a fosques, si atenen bé a les regletes aquelles. Poden, pués, servir universalment per a qualsevol escrit corrent y no molt antich (p. 7).

Les regles són esquemàtiques i sobretot de caràcter ortogràfic, en la línia de les proposades per Carles Ros, amb poques diferències (*vid.* Martí 1998: 112-115), i generalment manté les grafies tradicionals i autòctones. Inclou també entre aquestes regles alguns aspectes morfosintàctics com l'ús del demostratiu *çò*, de la conjunció *puix*, o de la preposició *ab*, que, segons diu, cal diferenciar en la llengua escrita de la preposició *en*, amb la qual sovint es confon en el valencià parlat. Es tracta, doncs, de formes procedents de la tradició literària catalana, sense reflex en el valencià parlat del seu temps. Per això és un model lingüístic que pretén ser actual però al mateix temps selectiu, que no es limita a ser una imitació acrítica de la llengua parlada, i que evita caure de forma sistemàtica en el dialectalisme i en el col·loquialisme incontrolats⁴.

En sintonia amb el model lingüístic defensat, en el *Resumen y relació* es troben algunes gloses a fragments del llibre de Mercader redactats en català⁵, que tenen una finalitat actualitzadora: «*restà (quedà) gelat*» (p. 80), «*Què cerques (busques), dona?*», «*bon jorn (dia) li dona*» (p. 81), «*y demana per a çopar una qüerna (un rollo) y dos diners de formage*» (p. 226). No sembla haver entés bé el sentit que té *minyons* en el text de Mercader, ja que posa al marge la glossa *gichs*, que ací és inapropiada: «*Molts dels catalans, / gent noble y honrada, / tenen en son cor, / al gran rey de Espanya. / No goigen mostrar-se / ni parlar paraula, / perquè ells amenacen / gent menuda y baixa; / contra ells amotinen / minyons y companya (gichs)*» (p. 114).

Detectem un parell de casos en què acompanya la traducció del text castellà de Mercader d'una glossa en aquesta llengua. Es tracta de mots que Planells segurament volia introduir en la llengua escrita però que devia considerar dificultosos, pel seu envelliment, per això els acompanya de la glossa castellana, segurament confiant que en el futur aquesta siga innecessària. Així, tradueix el passatge de la *Vida admirable* de Mercader: «*que le hiziesse merced de darle real y medio, que su padre se lo pagaría o que él lo recibiría por limosna*» (p. 10) amb: «*Li suplicà li donara el amich real y mig de almoyna (limosna) o que son pare lo y pagaria*» (*Resumen y relació*: 22), en aquest cas la forma castellana *limosna* és l'habitual en el valencià parlat del seu temps. En l'altre fragment sembla no tenir un bon coneixement de la forma genuïna tradicional *lluïta*, antiquada en el valencià del seu temps, substituïda pel castellanisme *lucha*⁶, i, en

⁴ També Escorigüela pretenia cridar l'atenció dels lletraferits valencians sobre la necessitat d'elaborar un model lingüístic literari culte i modern, amb la introducció selectiva de formes tradicionals, i evitant els arcaïsmes innecessaris (*vid.* Martí 2010: 215-216).

⁵ Es tracta de fragments on, segons l'autor, es representen les paraules de Pere Esteve.

⁶ Ros (1771: 12) tractava de corregir el castellanisme «*lucha, por lluyta*» i «*luchar, por lluytar*».

el seu lloc, fa servir la forma llatinitzant *llucta*⁷: «significa monte de las *luchas* y agonia» (*Vida admirable*: 103), traduït: «Dihuen que significa montanya de les *lluctes* (*desafios y riñas*) y agonia» (*Resumen y relació*: 63).

L'any 1827 el canonge Onofre Soler va reeditar l'*Espill de ben viure* de Jaume Montanyés (1559), amb la incorporació d'un glossari intercalat que tenia com a objectiu facilitar la lectura del text del segle XVI al lector contemporani. El glossari es concreta en 631 glosses formades generalment per un sinònim del terme antiquat. Segons Casanova i Alonso (1989: 150), que han estudiat i editat aquestes glosses, la reedició al segle XIX d'un text doctrinal del segle XVI en català és un «indici [...] de l'existència d'un grapat de capellans i fidels que encara coneixien i usaven aquests textos, seguidors de Teodor Tomàs, i de *confiar* en el valencià», i es pot incloure entre els antecedents de la Renaixença, com el situa també Simbor (1980: 37-38).

2. LES GLOSSES DEL *CANT* DE JOAN ANTONI ALMELA

Amb motiu de la celebració a València, l'any 1855, del quart centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer, es va publicar, el mateix any, una *Corona poética a S. Vicente Ferrer, en el cuarto siglo de su canonización* (València, imp. de José Rius). Hi van participar vuit poetes, tres dels quals amb poemes en català (Joan Baptista Marqués Aucher, Benet Altet i Ruete i Joan Antoni Almela) i la resta en castellà (Joan Reig i Garcia, Gregori Gisbert, Manuel Benedito i Antoni Aparisi i Guijarro). El mateix any, Vicent Boix, en l'*Álbum poético-religioso* del seu llibre *Fiestas que en el siglo IV de la canonización de san Vicente Ferrer se celebraron en Valencia* (València, imp. de José Rius), va tornar a publicar aquests poemes (pp. 281-324), i en va afegir d'altres, dedicats, igualment, a sant Vicent Ferrer⁸.

Teodor Llorente en la carta que en gener de 1877 va escriure a Joaquim Rubió i Ors, en la qual considerava Tomàs Villarroja com l'iniciador a València del renaixement literari, afirmava que a aquest poeta seguiren Joan Antoni Almela, Pasqual Pérez i Benet Altet. Dels dos primers diu que «eran literatos que escribían en castellano doctamente y que ensayaron el lemosín», i cita la seua participació en les festes centenàries de sant Vicent Ferrer, i sobre Almela, en concret, afegix que «hizo algunas composiciones con pretensiones arcaicas»⁹.

⁷ Sembla un hiperllatinisme, del llatí LUCTA, amb palatalització de la *l-* inicial, d'acord amb la tendència popular del català *l-* > [λ], però sense un reflex real en la llengua viva. En una explicació fallera de 1924 registrem el verb *lluctar*, que deu tenir el mateix caràcter artificios que *llucta*: «Porfiàrem, yo en que sí, / i ells dos a duo en que no; mes com uno no és nengú / i un artiste val per dos, / era com *lluctar* en quatre, / i clar, perguí la qüestió» (*Llibret de la falla dels cantons del Mur de les Blanqueries i Pare d'Òrfens. Festa de San Josep*, València, 1924, p. 9).

⁸ Dels poemes afegits en l'*Álbum poético-religioso* de Boix, estaven escrits en català els de Pasqual Pérez i Rodríguez, Maria Orberà i Josep Manuel Blat i Soto, a més d'una oda anònima, i d'alguns dels poemes dels gremis que es llançaren des dels carros triomfals. La resta, la majoria, estaven redactats en castellà (incloent-hi els de Teodor Llorente i de Vicent W. Querol), i alguns en llatí. Ribelles Comín (1978: 172-173) fa referència a la *Corona poética* només a través de l'edició de Boix, i ho fa sense destriar amb claredat els poemes del nucli inicial d'aquest text dels que va afegir Boix en l'*Álbum*.

⁹ Citat per Simbor (1980: 16).

Ribelles Comín (1978: 40, 176, 504), a més del *Cant*, cita una oda, en castellà, que va compondre Almela amb motiu de les festes celebrades pel segon centenari de la Mare de Déu dels Desemparats¹⁰, i en català el relat paròdic en vers *Vaoro y Tereseta, o siga, romanticisme y coca de dacsá. Cuento*, que es va publicar en forma de fulletó, en nou parts, en *El Fénix* entre el 24 de novembre de 1844 (número 8) i el 28 de setembre de 1845 (número 52). També va escriure la primera i la tercera part del poema satíric en quartetes *L'sprit valencià*, publicat, així mateix, en *El Fénix*¹¹, la segona part del qual, «Contestasió de Llúsia a son marit»¹², fou obra de Bernat i Baldoví. Aquestes obres demostren que Joan Antoni Almela a més de conrear la poesia culta, «con prentensiones arcaicas», com deia Llorente, també va assajar un to més col·loquial, però, sense deixar de ser conscient que la llengua literària ha de ser selectiva, i no limitar-se a ser una mera imitació de la llengua parlada. Per tant, en aquestes obres conserva en l'ortografia les grafies tradicionals, com *c, ç, ny, g, j, tj, ig*¹³, encara que no sempre emprades amb propietat, així com altres característiques fonètiques i morfològiques tradicionals que en el valencià col·loquial del seu temps ja no eren habituals, com la *d* en les terminacions *-ada* i *-ador*, les preposicions *ab* i *sens* i *sense*, la conjunció *mes*, la combinació pronominal *la y*¹⁴, i no renuncia a un lèxic més selecte i literari¹⁵, que sap combinar amb el més col·loquial i dialectal. Probablement, el caràcter de paròdia de la tragèdia romàntica del primer relat afavoria la combinació d'unes formes més literàries i cultes, pròpies del gènere parodiat, juntament amb les solucions col·loquials que s'ajusten al to de la paròdia.

Així mateix, en el número 3 de la revista *El Liceo Valenciano* (16 de gener de 1841)¹⁶, en la *Sección de literatura*, Joan Antoni Almela va publicar, en castellà, una apologia del valencià, en la qual segueix bàsicament Gaspar Escolano. Almela acaba l'apologia lamentant la decadència de «la verdadera lengua lemosina, pues la que se

¹⁰ Com a altres obres literàries en castellà de Joan Antoni Almela, coneixem les sarsueles en dos actes *El diablo en la abadía* (Madrid, Administración Lírico-dramática, 1878), i *El Traviato* (Madrid, Administración Lírico-dramática, 1880).

¹¹ En els números 1, del sis d'octubre, i 5, del tres de novembre de 1844.

¹² En el número 4, del 27 d'octubre.

¹³ En canvi, en el poema citat de Bernat i Baldoví, aquest emprà una ortografia més descurada i castellanitzant, com la que solien fer servir els col·loquis i altres textos popularistes de l'època. Això provaria que la tria d'una ortografia amb voluntat de tradició i correcció no fou una condició de la redacció del setmanari, que, d'altra banda, estava redactat sobretot en castellà, sinó del mateix Almela.

¹⁴ «li curaren la ferida... / Marieta la y curaba!» (n. 35, p. 178), en la combinació de complement directe més complement indirecte.

¹⁵ Per exemple, s'hi poden trobar vocables com *alba, celatge, digressió, reconcentrar, estàtic, resignada, pensament, derruir, sacre, sopor, sospir, sumir, etc.*

¹⁶ Era l'òrgan de la societat cultural *El Liceo Valenciano*, de la qual Josep Antoni Almela arribà a ser secretari, i en va pertànyer a les seccions de Literatura, Declamació i Ciències. Va col·laborar en el periòdic de la societat amb poemes, relats i articles diversos, sempre en castellà. Segons Almela i Vives (1962: 19), Joan Antoni Almela, nascut a València en 1819 i mort a Madrid en 1897, va seguir la carrera d'Hisenda, en la qual «llegó a jefe del cuerpo», però l'any 1864 demanà la cessantia per a poder-se dedicar de ple a la literatura i al periodisme. Com a periodista «se distinguió sobre todo batallando en publicaciones carlistas, si bien acabó acatando a don Alfonso XII». Encara que no perdé mai el contacte amb València, on, segons Almela i Vives, solia passar els hiverns, residia habitualment a Madrid, on sabem que va col·laborar en el periòdic *El Museo Universal* (1864-1865).

llama valenciana no es más que un resto de voces de aquella mezcladas con otras castellanas». Per això, com altres autors renaixencistes, es va preocupar per la restauració de la llengua pròpia, i en aquest sentit, com altres escriptors contemporanis, Almela segurament creia que el model dels clàssics resultaria útil, però, conscient de la distància entre aquesta llengua i la popular del seu temps, no renuncià, de cara a un públic més ampli, a un llenguatge més pròxim als seus lectors en les poesies de temàtica més popular, i segurament, per això mateix, acompanyà el seu *Cant* d'algunes glosses que en facilitessin la lectura dels mots desusats.

L'assumpte del model lingüístic preocupava els escriptors renaixencistes, com havia ocorregut ja amb els del segle precedent. Molts autors eren partidaris de tenir en compte tant el referent dels clàssics com les circumstàncies lingüístiques contemporànies, i pensaven que calia valorar també l'adaptació del llenguatge als nous temps. En aquestes consideracions intervenien segurament la consciència de l'evolució de la llengua, dels nous gustos lingüístics i literaris, i també la situació particular del País Valencià, en un moment històric en què la major part del públic lector potencial en català estava poc familiaritzat amb la lectura en la llengua pròpia, sobretot en un registre culte, i quan la pressió del castellà com a llengua de cultura afectava la continuïtat normal de la tradició lingüística i literària pròpia.

L'any 1837, els redactors d'*El Mole*, que formen part de la primera etapa de la Renaixença valenciana (*vid.* Simbor 1980), optaven per combinar en aquesta publicació l'*estil cult* «en els articles sérios», i l'*estil ordinari y vulgar* en els informals¹⁷, i, així mateix, en el número 8 (28 de febrer de 1837), justificaven «no haber usat la ortografia llemosina, que és algo diferent de la pronunsiasió [...], per a llevar dificultats en un prinsipi, pués encara escrivint com se parla, costa son treball a molts el llechir», però afirmen que en els números successius redactaran algunes pàgines en l'ortografia tradicional, i es proposen, en un futur, d'escriure així tota la revista, quan el públic lector s'hi haja familiaritzat. Aquests esforços per construir un model digne de llengua escrita són especialment valorables en una publicació satírica com aquesta, que s'adreçava especialment a un públic popular.

Uns anys més tard, Constantí Llombart es mostrava a favor d'estudiar i imitar els clàssics, i que aquests havien de ser tinguts en consideració en la construcció d'un model lingüístic per a un ús literari general, que anomenava *lemosín literario*, el qual havia de ser resultat d'una síntesi entre el llenguatge actual i el català clàssic, evitant els barbarismes del primer i els arcaïsmes del segon. Fins que aquest model selectiu acabés de consolidar-se, i per tal d'atraure a la causa renaixencista els sectors socials populars, acostumats a llegir o escoltar textos en un llenguatge castellanitzat, quan no en castellà, Llombart era partidari de fer servir el valencià dialectal, «tal com ara es parla», per a la literatura de vocació popular, de caràcter còmic o festiu (*vid.* Martí 2005). Igualment, Josep d'Orga s'oposava a establir dicotomies entre el valencià antic i el contemporani, i va enriquir la llengua escrita del seu temps amb elements clàssics, incorporant-hi també formes populars modernes (*vid.* Martí 2003), i el mateix Llorente, sovint acusat injustament d'arcaïtzant, va cercar l'equilibri «entre la llengua culta recu-

¹⁷ Número 2, 9 de febrer de 1837.

perada per la Renaixença principatina i la llengua popular que escoltava dels seus paisans» (Ferrando 1989: 98).

És, doncs, en aquest context, quan mancava al nostre país la consolidació d'un model de llengua literària universalment reconegut, i quan els escriptors tenien en compte tant la valoració dels clàssics com la consideració selectiva de la llengua del moment, on s'ha de situar l'obra en català de Josep Antoni Almela, ubicada, com la d'altres autors renaixencistes, entre la tradició i la modernitat, i entre un registre més culte i un altre de més col·loquial. A més, com hem vist, se situa en la línia dels glossadors, que valoraven les possibilitats que ofería la llengua clàssica per als escriptors, i que pretenien facilitar la comprensió dels textos antics en català al públic contemporani.

3. ANÀLISI DE LES GLOSSES

Generalment en aquesta classe de textos l'autor de les gloses és diferent a l'autor del text glossat, encara que no sempre és així, com hem vist en les gloses que feia Planells a alguns fragments traduïts per ell mateix. En el cas de les gloses del *Cant* d'Almela, és també ben possible que en fos el mateix poeta l'autor. Veiem factible aquesta possibilitat tenint en compte que és l'únic poema de la *Corona poética* que porta gloses, quan també hi ha altres poemes del recull que contenen arcaïsmes, i aquests no són glossats. Per tant, l'ús de gloses en el *Cant* no sembla ser una decisió editorial sinó més aviat de l'autor del poema, per tal de facilitar al lector mitjà la lectura de les veus clàssiques considerades arcaïques o envellides.

En el *Cant* d'Almela hi ha 92 gloses, totes a peu de pàgina. Algunes estan repetides: *almòyna* (*limosna*), *cella* (*celda*), *sota* (*baix*), *oblidar* (*olvidar*), *benverança* (*benaventurança*), *sabiosa* (*sabiduria*), *judici* (*juí*), *jorn* (*dia*), *adulament* (*aullit*). Generalment representen la substitució d'un arcaïsmes o vocable desusat per un mot viu que resultava més familiar i entenedor al glossador. Els mots substituïts no sempre són genuïns, car també s'hi contenen diversos castellanismes, coneguts en el valencià de l'època. De fet, els castellanismes es poden trobar al llarg de tot el poema, no únicament en les gloses. Molts són habituals en la llengua col·loquial: *alcançar*, *asomar*, *conde*, *fiera*, *hasta*, *prenda*, *roido*, *sereno*, *sombra*, *venenós*; altres tenen un caràcter més llibresc: *açanya*, *açanyós*, *allumbrar*, *ataviar*, *biçarro*, *candelerero*, *ditja*, *divino*, *grangetjar*, *hermós*, *orb* 'món', *poderiu*, *soberano*, *trino*. En algunes ocasions, com veurem, Almela fa servir en el poema formes inexistentes, producte d'un coneixement deficient del català antic. Juntament amb els arcaïsmes¹⁸, el *Cant* conté dialectalismes, alguns moderns, altres amb més tradició; per exemple, la pèrdua de la *d* intervocàlica en *-ada*, *-ades*: *donà* 'donada', *devaes*, la simplificació dels grups *ie*, *io* en *cència* i *relijós*, les formes *pa* 'per a' i *mos* per *nos*, la forma verbal velaritzada *pergué* i la pronominal *alegrem-se* per *alegrem-nos*, l'adaptació del sufix *-ista* en *-iste*: *artiste*, o l'aragonesisme *sinse*.

¹⁸ Alguns arcaïsmes, però, no es glossen, possiblement perquè es veien com a suficientment entenedors; és el cas d'*argent*, de la preposició *ab*, del subst. *hom* 'home', de l'adverbi *nunca*, o del possessiu femení *la sua*, *mia*, que conviu en el poema amb *mehua* i *meua*.

Són diverses les glosses del *Cant* que es troben ja en el *Breve vocabulario valenciano y castellano de las voces más obscuras ó anticuadas* que Just Pastor Fuster va incloure al final del primer volum de la seua *Biblioteca Valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros días, con adiciones y enmiendas a la de D. Vicente Ximeno* (València, imprenta y librería de José Ximeno, 1827), i que el mateix any es va publicar de forma independent, amb el títol de *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores* (València, imp. de José Gimeno, 1827). Aquest *Breve vocabulario* està basat en el vocabulari que acompanyava l'edició de Juan de Resa dels poemes d'Ausiàs March (Valladolid, 1555), augmentat, segons deia el mateix Fuster, amb algunes veus d'altres procedències. L'autor de les glosses del *Cant* no degué conèixer les edicions barcelonines d'Ausiàs March, acompanyades de glosses, ni probablement l'edició de Juan de Resa, però sí el vocabulari de Just Pastor Fuster, que li serví en molts casos de guia, la qual cosa explica les coincidències amb aquelles edicions, només indirectes, sempre a través del vocabulari de Fuster. De fet, el *Cant* conté glosses compartides amb Fuster però que no es troben en el vocabulari de Juan de Resa, com ara *barjola*, *eslay*, *fel*, *navixella*, o variants gràfiques, com *sabiesa*, amb *b* en Fuster i en el *Cant*, i amb *u*, *sauiesa*, en Juan de Resa; igualment el vocabulari de Fuster i el *Cant* comparteixen la forma *avlesa*, que en el vocabulari de Juan de Resa és *aulesa*, variant antiga i dialectal d'*avolesa*, mal interpretada per Fuster en *avlesa*, i que Almela reproduïx¹⁹. Així mateix, la forma inventada *tim*, glossada en *timbre* en el *Cant*, no figura en el vocabulari de Juan de Resa, però es trobava en el *Breve vocabulario* de Fuster, amb una glossa semblant, que segurament Fuster va traure del *Breve diccionario* (1739: 124) o de la *Corrección de voces y phrases* (1771: 17) de Carles Ros²⁰.

És també ben possible que Joan Antoni Almela conegués i tingués en compte les actualitzacions d'Onofre Soler (1827) a l'*Espill de ben viure* (1559). De fet, hi ha algunes glosses del *Cant* que coincideixen amb les de Soler i que corresponen a mots no inclosos per Fuster en el seu vocabulari. És el cas de *segret* (*secret*), *almòyna* (*limosna*), *gentil* (*hermosa*), *garganta* (*gola*). Enfront de *mesura* (*modèstia*), compartida amb Onofre Soler, en el *Breve vocabulario* de Fuster es recull *mesura* però amb un sentit diferent: «mesura, medida ò se mide», com en el vocabulari de Juan de Resa²¹. Així

¹⁹ La confusió s'explica perquè Juan de Resa sovint fa servir la grafia *u* per representar la consonant labial. *Aulesa* també en les edicions de 1543, 1545 i 1560 d'Ausiàs March (Colón 1983).

²⁰ En la introducció al *Breve vocabulario* Fuster cita com a una de les fonts d'aquesta obra el diccionari de Ros de 1764, és a dir, el *Diccionario valenciano-castellano*, però degué consultar també el *Breve diccionario* o la *Corrección de voces* del mateix autor, ja que la veu *tim* es troba en aquestes dues obres però no en el *Diccionario valenciano-castellano* de 1764.

²¹ Cal tenir en compte que en el vocabulari català-llatí inclòs en l'edició catalana del *Lexicon latino-catalanum* de Nebrija (Barcelona, 1560) sí que figura *mesura* amb el sentit del llatí *modestia*: «Mesura. modestia. modestiae. frugalitas. frugalitatis» (fol. 48r), i, igualment, hi apareixen *almoyna* i *gentil*: «Almoyna. misericordia, ae. miseratio», «Almoyna en grec. eleemosina, ae» (fol. 5r), «Gentil home o dona. elegans. elegantis» (fol. 40v). Aquest llibre figura entre les obres que Just Pastor Fuster afirmava haver usat com a font del seu vocabulari. Per tant, no es descarta que Joan Antoni Almela, que valorava el català antic, i donat el prestigi de l'autor original, l'hagués pogut consultar a través de la referència obtinguda en el llibre de Fuster. Amb tot, sembla més possible que hagués obtingut aquestes informacions del llibre d'Onofre Soler, contemporani seu, amb el qual convergeix també en les glosses i hi comparteix altres coincidències que no es troben en el *Lexicon* de Nebrija.

mateix, la glossa *puix* (*pues*) coincideix plenament amb la solució d'Onofre Soler, mentre que Fuster en el seu vocabulari registra *puix* amb un doble sentit: «puix, pues y despues».

En l'edició de les gloses del *Cant* de Joan Antoni Almela respectem totes les particularitats lingüístiques i gràfiques de l'original; encara que en l'original les gloses figuren a peu de pàgina, per facilitar-ne la consulta, ens permetem de reproduir-les entre parèntesis al costat de la veu glossada. Per emmarcar-les correctament en la tradició lexicogràfica de la qual formen part, les comparem amb les gloses d'Onofre Soler i amb el *Breve vocabulario* de Just Pastor Fuster, així com amb el vocabulari de Juan de Resa, font principal de Fuster; igualment, a títol comparatiu, tenim en compte altres actualitzacions, com les de Teodor Tomàs, les de les edicions barcelonines cinccentistes d'Ausiàs March i les de Joan Bonllavi, així com les obres lexicogràfiques de Carles Ros i l'edició catalana del *Lexicon latino-catalanum* de Nebrija de 1560, que va tenir en compte Fuster en el seu vocabulari.

Ens ocupem en primer lloc de les gloses que ja apareixien en Onofre Soler o en el vocabulari de Just Pastor Fuster, que són les majoritàries, i després de les que no s'hi registren, que semblen representar una major originalitat.

Tant les unes com les altres, generalment suposen la substitució d'un arcaisme o vocable antiquat per un mot viu en el valencià de mitjan segle XIX; en alguns casos es tracta de formes, que sense ser totalment antiquades, resulten menys comunes, glossades per altres de més habituals; el mot de la glossa pot ser genuí o ser un castellanisme. Els casos que podrien representar només un canvi estilístic són rars.

Comencem per les formes que es troben en el vocabulari de Fuster i en les gloses de Soler. De vegades en totes dues, i altres només en una d'aquestes obres.

acetosa (*ágra*); en Fuster (p. 314): «acetos, agrio, avinagrado», procedent de l'edició catalana del *Lexicon latino-catalanum* de Nebrija (Barcelona, 1560): «*acetosus, a, um*. Per cosa acetosa o agra» (fol. 3v).

acorrer (*amparar* ó *donar socorro*); en Fuster (p. 314): «acorregueren, acorrerion», procedent de Juan de Resa.

adulament (*aullit*); en Fuster (p. 330): «hadulaments, ahullidos», tret de Juan de Resa.

almòyna (*limosna*); en Soler: «almoyna (limosna)» (Casanova i Alonso 1989: 155).

de lo Altisme (*de lo alt*): «Y qui *reb* (*recibix*) de lo Altisme (*de lo alt*) la envetjada / misió de mesatger (*mensatger*) de bona nòva» (p. 39); en Fuster (p. 315): «altisme, de lo alto del cielo», procedent de Juan de Resa. Tomàs va substituir *Altisme* (1511) per *Altíssim* (1736) (Juan-Mompó 2007: 858), i ja en el *Blanquerna* de Lull, Bonllavi reemplaçava *Altisme* per *Déu* (Schmid 1988: 166).

anap (*copa*), *anap* (*vas*); en Fuster (p. 315): «anap, copa o vaso para beber», procedent de Juan de Resa

«*après (despues)* del mon»; en Fuster (p. 316): «apres, despues, y ha tomado», com en Juan de Resa; en Soler (1827): «après (después)» (Casanova i Alonso 1989: 155).

atrivença (atreviment), en Fuster (p. 316): «atrivenza, atrevimiento», procedent de Juan de Resa (1555): «Atriuénça. atreuimiento» (fol. 226v).

barjòla (alförja); en Soler: «barjoleta (alforjeta)» (Casanova i Alonso 1989: 156); en Fuster (p. 317): «barjola, alforja».

brant (espasa); en Fuster (p. 318): «brant, espada», procedent de Juan de Resa.

cella (celda); igualment en Fuster (p. 319) i en Soler (1827) (Casanova i Alonso 1989: 152, 156). Teodor Tomàs ja canviava *cel·la* (1511) en *celda* (1736) (Juan-Mompó 2007: 852).

seny (sentit); en Fuster (p. 344): «seny, seso ó sentido y señor», «senys, sesos ó sentidos»; en Juan de Resa (1555): «Seny. seso o sentido», «Senys. sesos o sentidos» (fol. 267v); en Soler (1827): «seny (sentit)» (Casanova i Alonso 1989: 151, 165). Bonllavi ja va substituir *seny* de Ramon Llull en «sentiment» i altres alternatives (Schmid 1988: 245).

cercarem (buscarem), *cereaba*²² (*buscaba*). Teodor Tomàs ja glossava l'antic *cercar* amb *buscar*, «verb d'origen castellà» (Juan-Mompó 2007: 191); igualment, en Soler (Casanova i Alonso 1989: 156), i en Fuster (p. 319): «cerch, yo busco y cerco y busca aquel», com en Ros (1764: 271).

coltell (gavinet); en Fuster (p. 319): «coltell, cuchillo», com en Juan de Resa; en Soler (1827): «coltell (gavinet)» (Casanova i Alonso 1989: 156).

«en lo *conquer (conquista)* de Nápols»; en Juan de Resa: «Conquer. conquista, busca, procura» (fol. 230v), i d'ací passà a Fuster (1827)²³. Es tracta d'una mala interpretació, ja que la forma arcaica *conquer* no és un substantiu sinó una forma verbal (3ª pers. del present d'indicatiu) (*vid.* DECat, VI: 942-943).

conqu[e]rí (conquistá); en el vocabulari de Juan de Resa: «Conquér. conquista, busca, procura», «Conquerrán. alcançaran o conquistaran», «Conquerran. conquistaran», «Conquérre. conquistar o buscar», «Conquést. conquistado o buscado» (fol. 230v), d'on va passar a Fuster (1827: 320).

*dixebles*²⁴ (*dicipuls*); en Soler: «deixeble (discipul)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 157); en Fuster (p. 322): «dexeble, discipulo», procedent de Juan de Resa.

«la *eixòrca (estèril)* ditja»; en Fuster (p. 323): «eixòrca, cosa estèril que no da fruto», com en Juan de Resa.

eslay (espant ó pasme); *glay (pasmé ó susto)*; en Fuster (pp. 325, 329): «eslay, susto» i «glay, espanto»; Juan de Resa (1555: 245v) només recollia «Gláy. espanto». La primera forma segurament la tragué Fuster de Ros: «eslày, susto» (1764: 96), que en la seua *Corrección de voces* (1771: 7, 16) si-

²² En la versió de Boix (1855): «cercaba». La lliçó «cereaba» de la *Corona poética* segurament és un error.

²³ Joan Bonllavi ja va substituir *conquerir* en *conquistar* (Schmid 1988: 181).

²⁴ En la versió de Boix (1855): «deixebles».

tuava *eslay* i *eslayar* entre les veus envellides en valència, substituïdes, respectivament, pels castellanismes *susto* i *asustar*²⁵. Igualment, cal considerar com a castellanisme l'alternativa *pasme* del text d'Almela²⁶.

estèla (*estrèla*); en Soler: «estèla (estrèla)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 159); en Fuster (p. 327): «estel ó stel, estrella», que degué traure de Ros (1764: 99).

fèls (*fièls*); en Soler: «fèls (fièls)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 159); al segle XVIII Ros ja donava compte del predomini de *fiel* en valencià: «fièl, por fel» (1771: 10). En Fuster (p. 328): «fel, fiel, hiel».

fust (*madero*); en Fuster (p. 328): «fust, madero. Fusts, maderos», com en Juan de Resa.

garganta (*gola*): «Al coltell dels impius da la *garganta*» (p. 37); en Soler: «garganta (ó gola)» (Casanova i Alonso 1989: 159). Coromines (*DECat*, IV: 368) considera que *garganta* «no ha estat mai un mot català en el sentit anatòmic (només com a intolerable castellanisme)», i en el *DCVB* també es diu «que sembla castellanisme». En canvi, Casanova i Alonso (1989: 153) ubiquen aquesta glossa de Soler en l'apartat «canvi d'un mot arcaic o culte, entenedor per als parlants però considerat poc adient o poc arrelat al públic receptor». De fet, *garganta* es documenta en els *Sermons* de sant Vicent Ferrer: «Solament hi és la *garganta* de la boqua» (*CICA*: Sant Vicent, Sermons IV, p. VI, 186, l. 1).

gentil (*hermosa*); en Soler: «gentils (hermoses)» (Casanova i Alonso 1989: 159).

hòy (*odi*); igualment en Teodor Tomàs: «digne de hoy (odi)» (Juan-Mompó 2007: 890); en el vocabulari de Juan de Resa (1555): «Hóy, desamor, odio o yra» (247r), «Oy, desamor, odio o yra» (257v), d'on l'extrau Fuster (1827).

jorn (*dia*), *jòrn* (*dia*); en Fuster (p. 331): «iorn, dia. Iorns, dias», procedent de Juan de Resa. Joan Bonllavi, en la seua edició del *Blanquerna* lul·lià, ja substituïa *jorn* per *dia* (Schmid 1988: 212).

judici (*juí*); en Fuster (p. 331): «iuhí, juicio y juez. Iuhíns, juicios», extret de Juan de Resa. La forma més popular *juí* és la que es troba habitualment en el valencià de l'època. Bonllavi ja substituïa *judici* per *juí* i *johí* (Schmid 1988: 213). En canvi, Teodor Tomàs va canviar *juí* (1511) en *judici* (1736) (Juan-Mompó 2007: 864).

²⁵ La primera «susto, por *eslay*» (p. 334), ja figurava en el diccionari de 1764 entre els vocables que «a toda priessa [...] el vulgo va olvidando». Amb tot, a pesar de la competència dels castellanismes, als segles XVIII, XIX i XX es documenten en valencià els patrimonials *esglai*, *eslai*, *esglaiar*, *eslaiar* i fins i tot *glai* (vid. Martí 2011), i actualment en alguns parlars valencians continuen en ús *esglai*, *esglaiar*, *esglaiat* i *glai* (Colomina 1991: 183; Segura 1996: 175; Fausto 2006: 41-42; Giner 2013: 99).

²⁶ El mot *pasme* no figura en Fabra (1932), en el *DECat* ni en el *DIEC*, encara que sí que l'admet el *DNV* com a sinònim d'*esglai*. El *DCVB*, que documenta *pasme* en Pons i Massaveu (1893), qualifica el verb *pasmar* de castellanisme. En canvi, en castellà *pasmo* és ja medieval (cf. CORDE). Quant a *susto* i la variant adaptada *sust*, els documentem en català des del segle XVII: «descuit, enredo, *susto*» (Fontanella, en Rossich i Valsalobre 2006: 212), «Si no és polida ma cara, / per lo menys no dóna *sust*» (Morlà, en Ferrando 1995: 50).

llaors (*alabançes*); en Soler (1827): *llaor* (ó *alabança*) (Casanova i Alonso 1989: 151, 160), en Fuster (1827: 332): «lahor, loor. Laor, loor», procedent de Juan de Resa; abans en Ros (1771: 6): «alabànça, por *llaòr*, u *lloòr*». En canvi, Bonllavi substituïa *donar laor* pel genuí *lloar* (Schmid 1988: 213).

llau (*alabança*); en Fuster (p. 332): «láus, loor», «láus palesa, loor manifest», com en Juan de Resa.

lligams (*lligases*); en Soler: «los meus lligáms (les mehues lligases)» (Casanova i Alonso 1989: 161); en Fuster: «lligám, atamos y atadura», «lligáms, ataduras ó ligaduras», procedent de Juan de Resa.

llòe (*alabe*); en Soler (1827): *lloar* (*alabar*) (Casanova i Alonso 1989: 152, 161)²⁷; en Fuster (p. 333): «lloants, loando ó que loan», procedent de Juan de Resa; en Ros (1771: 6): «alabar, por *lloar*».

marfit (*mustio*), deu ser una variant de l'antic *marf* i *marfit* 'marcit o pansit' (*DECat*, V: 481; *DCVB*). La glossa es fa amb un castellanisme. En els escolis a l'edició barcelonina d'Ausiàs March de 1543 ja es va modernitzar «*marfit* per mustiu»; en la de 1545: «*marfit* per mustiu, o por cosa nostra», i en la de 1560: «*marfit*, pres, o furtat» i «*marcit*, per mustiu, o por cosa mustia» (Colón 1983). En Juan de Resa: «Mafit. mustio o triste» (fol. 252v), «Marfit, marchito» i «Marfit. tomado o hurtado. Marçit. mustio» (fol. 253r), d'on passà a Fuster (1827).

martres (*martirs*); en Fuster (p. 334): «mártre, martir. Mártres, mártires», procedent de Juan de Resa; en Soler (1827): «martres (mártirs)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 161). Abans, Tomàs ja canviava *martre* (1511) en *màrtir* (1736) i *martres* (1494) en *màrtir* (1732) (Juan Mompó 2007: 159, 858).

mesura (*modèstia*), com en Soler: «mesura (ó modestia)» (Casanova i Alonso 1989: 161).

naucher (*patró*); en Fuster (p. 336): «nauchèr, el patron de la nave», com en Juan de Resa.

oblidar (*olvidar*), *s'oblida* (*se olvida*); en Fuster (p. 337): «obliden, olviden», «oblidades, olvidadas», «oblit, olvido. Oblits, olvidos», com en Juan de Resa; en Soler (1827): «oblidat (olvidat)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 162). Abans Tomàs havia substituït *oblidar* (1494) per *olvidar* (1732) (Juan Mompó 2007: 112).

oradura (*locura*), i *orada* (*loca*); en Juan de Resa (1555): «Orát. loco, Oradura. locura» (fol. 258), d'on passa a Fuster (1827); en Soler (1827): «horadura (locura)» i «orat (loco)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 162)²⁸.

par (*pareix*); en Soler (1827): «par (pareix)» (Casanova i Alonso 1989: 153, 162); en Fuster (p. 337): «par, igual, y parece», com en Juan de Resa.

²⁷ Casanova i Alonso (1989: 152) situen aquesta glossa en l'apartat de «substitució d'un arcaisme o vocable desusat [...], per un mot patrimonial valencià»; en canvi, el *DCVB* i el *DECat* (I, 124) consideren *alabar* un castellanisme del català.

²⁸ El castellanisme *loco* ja predominava en valencià al segle XVIII (*vid.* Martí 2011); Teodor Tomàs canviava *folla* (1494) en *loca* (1732), perquè «devia apercebre l'adjectiu *fol* com a envellit» (Juan Mompó 2007: 171).

penedir-se (*arrepentir-se*); en Fuster (1827: 338): «Penedir. arrepentir-se», com en Juan de Resa (1555); en Soler (1827): «penediment (*arrepentiment*)», «yo men penit (*a mi em pesa*)», «penedintme (*arrepentintme*)» i «penedit (o *arrepentit*)» (Casanova i Alonso 1989: 162). Teodor Tomàs ja substituïa *penedir-se* (1511) pel castellanisme *arrepentir-se* (1736) (Juan-Mompó 2007: 674). Al segle XVI, Bonllavia canviava *penediment* en *contrició* i *penitència* (Schmid 1988: 230).

poncella (*doncella*); en Fuster (p. 339): «poncéll, vírgen ó doncell», procedent de Juan de Resa. El canvi de *puncelles* en *donzelles* es troba ja en Bonllavi (Schmid 1988: 233).

potènça (*poder* ó *potència*); en Fuster (p. 339): «potences, potencias», i en Juan de Resa (1555): «Poténçes. potencias» (fol. 261v).

*proïsme*²⁹ (*pròxim*); en Soler: «proïsme (pròxim)» (Casanova i Alonso 1989: 163); en Fuster (p. 340): «proïsme vel prohïsme, próximo», com en Juan de Resa. Igualment, Bonllavi i Tomàs van substituir *proïsme* i *prohïsme* en *pròxim* (Schmid 1988: 235; Juan-Mompó 2007: 151).

puix (*pues*); en Fuster (p. 340): «puix, pues y despues» i «puis, pues y despues», procedents de Juan de Resa; en Soler: «puix (pues)» (Casanova i Alonso 1989: 163).

reb (*recibix*); en Soler: «reb (recibir)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 163); en Fuster (p. 341): «reb, recibe y yo recibo», «rebém, recibimos. Rében, reciben», «rebés, recibiese. Rebre, recibir», «reb (recibir)», «rebút, recibido» (pp. 109-110), procedent de Juan de Resa.

recó (*rincó*); en Soler (1827): «recó (rincó)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 163); en Fuster: «recó, rincón»; el mot *recó* no es troba en el vocabulari de Juan de Resa, però figura en l'edició catalana del *Lexicon latino-catalanum* de Nebrija (1560, f. 11v): «*Angulus*. Per lo reco», d'on degué obtenir-lo Fuster, tenint en compte que aquesta obra es troba entre les fonts que cita expressament.

sabiesa (*sabiduria*); en Fuster (p. 343): «sabi, sabio y se ó supe» i «sabiesa, sabiduría»; en Juan de Resa (1555): «Sabi. sabio, y se, o supe» (fol. 266r), «Saui. sabio. Sauiesa. sabiduria» (fol. 266v); en Soler: «sabiesa (sabiduría)» (Casanova i Alonso 1989: 165).

se delita (*deleita*); en Fuster (p. 333): «madelita, me deleita», procedent de Juan de Resa; en Soler: «delit (deleit)» i «delitar (deleitar)» (Casanova i Alonso 157).

segret (*secret*); en Soler: «segret (secret)» (Casanova i Alonso 1989: 154, 165).

sellavos (*entonces*); en Fuster (p. 343): «sellavos, entonces», forma que no recollia Juan de Resa³⁰; en Soler: «sellavós (entonces)» (Casanova i Alonso 1989: 160).

²⁹ En la versió de Boix (1855): «proïsme», amb dièresi.

³⁰ En Juan de Resa (1555): «Llauóns. entonces, en aquel tiempo» (fol. 250v).

*serven (es guarden ó lliuren)*³¹; en Soler: «servar (guardar)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 165); en Fuster (p. 344): «sérvá, guarda», «servár, guardar», procedent de Juan de Resa. També Teodor Tomàs va substituir el verb *servar* (1511) per *complir, observar* i *guardar* (1736) (Juan-Mompó 2007: 682).

s'habill (es vist): «El dia *s'habill (es vist)* d'òr, d'argent y seda» (p. 38). Notem la raresa de la desinència sense vocal en la tercera persona del present d'indicatiu d'un verb de la primera conjugació. En Fuster (p. 314): «abillar, adornar, aliñar, componer».

supèrbia (sobèrbia); en Soler: «supèrbia (sobèrbia)» i «supèrbia (sobèrvia)»; en Fuster (p. 346): «superbiós, soberbio ó soberbioso» (p. 346)³²; en Juan de Resa (1555, f. 270v): «Superbiós. soberuio o soberuios». Teodor Tomàs va substituir *superbo* (1511) per *sobèrvia* (1736), i el verb *ensuperbir* (1511) per *ensobervir* (1736) (Juan-Mompó 2007: 663, 885)³³.

tristícia (tristor); en Soler: «tristícia (tristea)» (Casanova i Alonso 1989: 152, 166). La paraula *tristícia* no la recullen Juan de Resa ni Fuster, però es troba en l'edició catalana del *Lexicon latino-catalanum* de Nebrija (Barcelona, 1560): «*tristitia, ae*, per la tristícia, gravetat, o seueritat» (fol. 160v). Bonllavi canviava *tristícia* per *tristura*, així com per *estar* o *ser trist* i *entristir* (Schmid 1988: 254).

Glosses que no apareixen en Onofre Soler ni en Just Pastor Fuster. Alguns d'aquests mots es retroben en obres lexicogràfiques que podria haver conegut Almela, com els diccionaris de Carles Ros, d'Escrig (1851), de Labèrnia (1839-40), o la versió catalana del *Lexicon* de Nebrija³⁴:

amarguesa no avellida (amargura inapetida): «y al *anap (copa)* de *amarguesa no avellida (amargura inapetida)* / no fuxqué el *llab (llabi)*» (p. 37). El substantiu *amarguesa* no es troba en Fuster (1827) ni Escrig (1851), però sí en Labèrnia (1839: 95), com a forma antiquada: «amarguesa. f. ant. AMARGOR».³⁵ Almela probablement el tragué dels escriptors o diccionaris del Prin-

³¹ En l'edició de Boix (1855) «lliuren», per error.

³² Encara que a penes hi ha diferències en l'edició del vocabulari de Fuster en la seua *Biblioteca valenciana* i com a publicació independent, el mateix any, en aquest cas aquesta entrada només figura en la primera publicació però va ser suprimida en la segona.

³³ Juan-Mompó (2007) considera *sobèrvia* un castellanisme; en canvi, Casanova i Alonso (1989: 151-152) situen el canvi de *supèrbia* per *sobèrbia* en Soler en l'apartat de la «substitució d'un arcaisme o vocable desusat per un mot viu d'ús col·loquial [...] patrimonial valencià». En català el mot popular és *soberg*, que, segons Coromines (*DECat*, VII: 976-978), «és un mot de tots els temps», i el derivat *sobergueria* es documenta ja al segle XIII; en canvi, *sobèrbia* o *sobèrvia*, que no figura en els diccionaris històrics ni normatius catalans, no sembla documentar-se fins al segle XVIII. Quant a *supèrbia*, és un cultisme, usat «des dels orígens literaris» (*DECat*).

³⁴ El *Diccionario valenciano-castellano* (València, 1764) de Ros i el «vocabulario catalan y latino de Antonio Nebrija, impreso en Barcelona el año 1560» es troben entre les fonts citades expressament per Fuster en el pròleg del seu vocabulari.

³⁵ Abans de Labèrnia, apareix, també com a antiquada, en el diccionari d'Esteve, Belvitges, Juglà (1803-1805). Coromines (*DECat*, I: 266) registra *amarguesa* en Labèrnia i en escriptors renaixencistes, sense especificar, i la variant *amarguea* com a valenciana. En el *DCVB* també es recull *amarguea* com a variant valenciana, però sense documentar-la. Tanmateix *amarguea* no apareix en Escrig (1851), Escrig i

cipat. Quant a *abellir*, possiblement era vist per Almela com una forma menys adient que *apetir*. Amb tot, *abellir* és encara avui dia ben conegut en valencià; segons el *DCVB*, «es diu especialment de coses de menjar o beure», per tant, ací el canvi podria ser estilístic. El verb *abellir* figura en Ros (1764: 253): «abellir. Vease *apetir*».

bisbes (*obispos*). Ros (1764: 334) ja es feia ressò de l'envelliment de *bisbe* en valència, a favor del castellanisme *obispo*; *bisbe* figura també en l'edició catalana del Nebrija (Barcelona, 1560).

s'enadona (*s'enrecòrda*); en el vocabulari de Fuster (p. 314) apareix *adonar*, però amb un sentit diferent: «adonar, acatar»³⁶. Coromines (*DECat*, III: 26) considera que l'accepció de 'recordar-se de, pensar-hi' del verb *adonar-se* és valenciana, i la recull en Martí i Gadea i en el diccionari d'Escrig (1851); tanmateix, Almela la glossa per la que devia considerar més comuna i general *recordar-se (d'alguna cosa)*³⁷.

«entra en la esglesia vèrge, / y surt (*ix*) casada ab l'hòm que la enamora» (p. 38). En aquest cas, *sortir* sembla usat amb el sentit d'«anar de dins a fora», accepció en la qual en valencià la forma habitual és *eixir*³⁸. Per tant, segurament Almela, com altres escriptors renaixencistes valencians, en l'ús d'aquesta forma tingué en compte els models literaris i lingüístics del Principat.

mesatger (*mensatger*); en Escrig (1851): *mensagér, ra*; en Esteve, Belvitges, Juglà (1803-05): *mensatger*, com a forma antiquada, per *missatger*, i en Labèrnia (1839-40): *mensatger*, antic *enviat*. En el *DCVB*, *mensager* figura com un castellanisme antic, per *missatger*, documentat a mitjan segle XVI. Cal dir que avui dia en valencià tant *mensatge* com *mensatger* són prou habituals. Quant a *messatger*, és una variant formal antiga de *missatger* (*vid. DCVB; CICA*).

«*sota* (*baix*) la llòsa», «*sota* (*baix*) el pincell». En l'ús de *sota* Almela segurament es veié influït pels autors contemporanis del Principat, on aquesta

Llombart (1887) ni Martí Gadea (1891), ni la documentem en la literatura valenciana de vocació popular dels segles XVIII i XIX, ni tampoc no es localitza en el *CICA*.

³⁶ Amb aquest sentit es troba també en Ros (1764: 254), d'on el degué prendre Fuster.

³⁷ *Vid.* altres exemples d'*adonar-se* 'recordar-se' en valencià als segles XVIII i XIX: «Ya se n'adona vosté / com en la primera part / quedí en fer-me voluntari / honrat» (*Cosme, ya voluntari honrat de a caball... Suplemento al Diario de Valencia*, València, 1794, p. 1), «Ya se n'adonà vosté / la festa de l'any pasat» (Martí, 1991: 146), i el mateix Joan Antoni Almela el feia servir en *Vaoro y Tereseta*: «Yo no sé si els meus llectors / se'n recordaran encara / de aquella història famosa / que tems arrere els contaba. / [...] Mes si algú no se n'adona, / que gire arrere la plana / y llijca lo que va escrit, / si li dóna gust y gana» (*El Fénix*, 35, 1845, p. 177); *vid.* també Martí (2015: 252), on la transcripció correcta del text de Torromé ha de ser: «De que te n'ahones / tinc vergoña...»

³⁸ Sobre els usos històrics de *sortir*, *vid.* el *DECat* (VIII, 100-101). En Ros (1764: 321): «*surtir*, *sortir*, saltàr àzia arriba: hablando del agua, que surte àzia arriba con violencia. Tambien quando se pica una vena para sangrâr, suele suceder saltàr la sangre», i en el vocabulari de Juan de Resa (1555: 269v): «*sortir*. leuantarse con presteza».

forma es manté amb plena vigència; en els textos medievals i moderns valencians és molt més habitual *sots* que *sota*³⁹.

tremaba (*tremolaba*), *tremen* (*tremòlen*). En català sobretot tenim *tremolar* (llatí vulgar TREMŪLARE), mentre que del llatí TRĒMĒRE, segons Coromines, «poques romanalles en queden en la nostra llengua; *trēmer* o *tremir* a l'Edat Mitjana». En Fuster (1827) i Juan de Resa (1555) només figura *tremolar*, i igualment en Carles Ros (1764: 327), però en el *Breve diccionario* (1739: 127) de Ros es registra «*trem*, tiemblo: y tiembla», en Labèrnia (1839-40): «*trēmer*. v. n. ant. TREMOLAR», i en la versió catalana del *Lexicon* de Nebrija (Barcelona, 1560) es llegeix: «*tremisco*. is. *tremui*. per tembre, o tremolar» i «*tremo*. is. *tremui*. per tembre, o tremolar» (fol. 160r).

En *despesa* (*perduda*), participis de *despendre* i de *perdre*, respectivament, la glossa de Soler i la traducció de Fuster són diferents. En Soler (1827): «despendre (gastar)» (Casanova i Alonso 1989: 151, 158); en Fuster (p. 322): «despendir, gastar ó despedir», «despendrán. gastarán», «despenént. gastando», «despenga, gaste aquel. Despenguí, gasté yo», «despés. despellido ó gastado», «despesa, gasto ó el gasto», «despeses, los gastos», procedents de Juan de Resa. Per la seua part, Tomàs va glossar *despendre* (1494) en *passar* (1732) (Juan-Mompó 2007: 187).

També és distinta la glossa d'Almela en: «Y brame el huracá y el mon s'esquixé⁴⁰ (*se dislòque*)» (p. 39); en Soler (1827) *esqueixar* és glossat amb *escorjar* i *desconjun-tar* (Casanova i Alonso 1989: 159).

Algunes formes són inventades. El coneixement deficient de la llengua antiga, juntament amb el seguiment de repertoris lèxics foscos, com el de Just Pastor Fuster, explica aquestes formes errònies:

*brojaba*⁴¹ (*bramaba*). Mot no registrat en els diccionaris històrics catalans; deu ser una mala interpretació del verb antic *brogir* 'fer brogit', conjugat, per error, com si fos de la primera conjugació, potser per influència de *bramar*. En Fuster (p. 318): «brogir, bramido ó hacer ruido»; en el *Breve diccionario* (1739: 37) de Ros: «*Brogir*, bramar».

llab (*llabi*); deu ser una forma ultracorrec-ta.

ribs (*riberes* ó *martgens*); la forma plural *ribs*, no registrada en els diccionaris històrics, sembla una mala interpretació de *riba* (pl. *ribes*), que és la forma que apareix en Fuster (p. 342): «riba, ribazo ó cuesta», procedent de Juan de Resa.

«*tims* (*timbres*) de glòria»; segurament procedent de Fuster (p. 347): «tim, timbre, blasón»; també figura en Ros (1739: 14): «*Tin*, timbre, y es mas usado *tim*». Forma ultracorrec-ta, «inventada per aquells diccionaris a base

³⁹ Ros (1764: 216) registrava «*sots*, *so*, con las *oo* agudas, bajo, *preposición*», i, igualment, Juan de Resa (1555: 270r): «*Sots*. debaxo y sotos». Ara bé, en els diccionaris valencians del segle XIX, des d'Esrig (1851), sí que es troba *sota*, juntament amb *sots*.

⁴⁰ En la versió de Boix (1855): «s'esqueixe».

⁴¹ En la versió de Boix (1855): «brotjaba».

d'una adaptació del castellà *timbre*, convertit en *tim* a imitació de *costumbre costum, lumbre llum, etc.*» (DCVB).

La forma *maguer* («Ton esprit recòbra / *maguer (encara)* que per huí sia», p. 42) és castellana, inexistent en català, i Almela la degué prendre a través del vocabulari de Fuster (1827: 333): «maguer encara, aun», que la copiaria de Ros (1764: 145): «*maguèr*. Se verà *encàra*».

Les següents semblen ser producte d'una mala lectura:

*agrenjía (ofengué ó agreviá)*⁴²; en Fuster (pp. 315, 333): «agreuja, agravia o enoja», «agreuja, agraviado», «magreuje, magreuja, me agravia», procedent de Juan de Resa. Almela confongué la «u» en «n», a causa del desconeixement d'aquest verb.

benverança (benaventurança). El primer mot sembla una forma inexistent, probablement una mala interpretació de *benaurança* o *benavirança*. En Juan de Resa (1555): «Benaurança. bien aenturança» (fol. 227v); en Fuster (p. 23): «benaviranza, bien aventuranza».

En altres casos les confusions provenen ja de les fonts d'Almela:

«Omplir la tèsta / De vent y fum, y hunflar el cap de *avesa*⁴³ (*sobèrvia*)⁴⁴» (p. 36), *avlesa (soberbiosa ú orgullosa)* (p. 38), *avlesa (sobèrvia)* (pp. 40, 41), en comptes de la forma correcta *aulesa*. En les glosses a l'edició barcelonina d'Ausiàs March de 1543 ja es va modernitzar «*aulesa* per vellaqueria», i igualment en l'edició de 1545 (Colón 1983), i en el vocabulari de Juan de Resa (1555): «Aulésa. vileza, o soberuia, o alteza» (fol. 226v), «Vlésa. por. Aulesa. trayción y vileza» (fol. 275r). En Fuster (1827), d'on segurament ho tragué Almela, es llegeix: «avlesa, vileza ó soberbia ó alteza» (p. 21), per una mala interpretació de la «u» de Juan de Resa com una «v».

navixella (barqueta); en Fuster (p. 336): «navixella, navicella», que segurament és una mala lectura o interpretació de la forma *nauixella* de Ros (1764: 164): «*nauixèlla, navecilla*»⁴⁵, interpretant la «u» com una «v», quan, en realitat, Ros (1764) manté perfectament diferenciades aquestes grafies en el seu diccionari. El mot *navixella* no figura en els diccionaris històrics catalans, que amb un sentit similar recullen l'antic *nauxell*, mot rar (cf. *DECat*, V: 886).

rosts (romputs); en Fuster (p. 342): «rost, rompido ó roto» i «rost, lugar enhiesto como cuesta alta», procedent de Juan de Resa. En el primer cas hi ha una confusió amb l'antic participi *rot*, de *rompre*. Almela manté la confusió de la seua font.

Per últim, en el *Cant* hi ha tres glosses en castellà; en dues d'aquestes el glossador assenyala expressament que el mot explicatiu està en aquesta llengua: «*abziach* (en castellà *aciago*) dia» i «*affalach* (en castellà *halago*)» (p. 37), que són les mateixes que havia fet servir Fuster (p. 314): «*abziach*, dia *aciago*» i «*affalach*, *halago*», procedents

⁴² En la versió de Boix (1855): «ofengué ó agraviá».

⁴³ En la versió de Boix (1855): «y hunflar el còr de avlesa».

⁴⁴ En la versió de Boix (1855): «sobèrvia».

⁴⁵ El mateix lexicògraf en el *Breve diccionario* (1739: 95) havia escrit «*nauixèlla, navecilla*».

de Juan de Resa (1555). En aquest cas el glossador manté la forma castellana de la seua font, possiblement perquè no trobaria un mot català contemporani sinònim de les veus glossades, que devia considerar antiquades i menys comprensibles que les corresponents castellanès. De fet, segons es pot comprovar amb la lectura de la *Corrección de voces* de Ros (1771: 11), els castellanismes *halagar* i *halago* ja s'havien introduït en valencià a la segona meitat del segle XVIII: «halagàr, por falagàr ò afalagàr» i «halàgo, por falàch ò afalàch».

El tercer mot glossat directament en castellà és *sullada* (*manchada*) (p. 37), si bé en aquest cas el glossador no ho indica expressament. En aquest cas l'ús del castellà resulta més sorprenent tenint en compte que hi ha equivalents valencians contemporanis ben coneguts, com *tacat* o *brut*, tal com apareix, de fet, en la glossa de Soler (1827): «sullada (bruta)» (Casanova i Alonso 1989: 166). En Escrig (1851) sí que apareix, entre altres, la traducció *manchado*: «sullat, llà, da adj. Sucio, por asqueroso; por desaseado, cochino, etc., y por manchado con pecados o imperfecciones, etc.».

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALMELA I VIVES, Francesc (1962): *El Liceo Valenciano*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- CASANOVA, Emili y Cecilio ALONSO (1989): «Les actualitzacions lingüístiques de l'*Espill de ben viure* (1559) realitzades en l'edició de 1827 per Onofre Soler», *Caplletra*, 4, pp. 137-166.
- CICA. Joan TORRUELLA, dir., Manuel PÉREZ SALDANYA y Josep MARTINES (2009): *Corpus Informatitzat del Català Antic* <<http://cica.cat/>>.
- COLOMINA, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*, València, GV.
- COLÓN, Germà (1983): «Els vocabularis barcelonins d'Ausiàs March al segle XVI», en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, VI. *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3, Barcelona, PAM, pp. 261-289.
- COLÓN, Germà (2003): *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra*, Barcelona, PAM.
- COLÓN, Germà y Amadeu J. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lxicografia catalana*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CORDE. REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORDE) [en línia]. *Corpus diacrónico del español*, <<http://www.rae.es>>.
- DCVB. Antoni M. ALCOVER y Francesc de B. MOLL (1988): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma de Mallorca, Moll.
- DECat. Joan COROMINES (1988-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial.
- DIEC. Institut d'Estudis Catalans: *Diccionari de la llengua catalana*, <<https://mdlc.iec.cat/>>.
- DNV. Acadèmia Valenciana de la Llengua: *Diccionari normatiu valencià*, <<http://www.avl.gva.es/dnv>>.
- ESCRIG, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*, València, Imp. J. Ferrer de Orga.
- ESCRIG, Josep y Constantí LLOMBART (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València, Pascual Aguilar.

- ESTEVE, Joaquim, Josep BELVITGES y Antoni JUGLÀ (1803-1805): *Diccionario catalán-castellano-latino*, Barcelona, Tecla Pla.
- FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari general*, Barcelona, Llibreria Catalònia.
- FERRANDO, Antoni (1989): «Llengua literària i actitud política en Teodor Llorente. A propòsit de *Cartes de soldat* i *Pro patria*», *Caplletra*, 4, pp. 91-112.
- FERRANDO, Antoni, ed. (1995): Pere Jacint Morlà, *Poesies i col·loquis*, València, IVEI.
- FERRANDO, Antoni y Miquel NICOLÀS (2005): *Història de la llengua catalana*, Barcelona, UOC.
- FAUSTO, Vicent (2006): *Lèxic vila-realenc en perill d'extinció*, València, Brosquil.
- GINER, Joan (2013): *El valencià de la Valldigna*, València, PUV.
- JUAN-MOMPÓ ROVIRA, Joaquim (2007): *L'obra editada del canonge Teodor Tomàs (València, 1677-1748). Estudi lingüístic i edició*, tesi doctoral dirigida por los Drs. Joaquim Martí y Emili Casanova, València, Universitat de València.
- LABÈRNIA, Pere (1839-1840): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Hereus de la V. Pla.
- MARTÍ, Joaquim (1991): «El Coloqui nou entre el tio Pelut, Sardineta y Polseres, un testimoni escrit dels avalots del 1801 al País Valencià», en *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, XXII. *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 1, Barcelona, PAM, pp. 133-176.
- MARTÍ, Joaquim (1998): «L'ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela», *Llengua i Literatura*, 9, pp. 101-151.
- MARTÍ, Joaquim (2003): «Llengua i Renaixença. L'obra lingüística de Josep d'Orga i Pinjana (1800-1881). La *Fraseologia per facilitar llegir i scriurer lo llemosí*», en M. C. Zimmerman y A. Charlon, eds., *Actes del Dotzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, PAM, pp. 435-457.
- MARTÍ, Joaquim (2005): «Constantí Llombart i la llengua», en V. J. Escartí i R. Roca, eds., *Constantí Llombart i el seu temps*, València, AVL, pp. 201-231.
- MARTÍ, Joaquim (2006): *Diccionari històric del valencià col·loquial*, València, PUV.
- MARTÍ, Joaquim (2010): «La llengua catalana en terres valencianes al segle XVIII. Resistència, estudi i conreu», *Zeitschrift für Katalanistik*, 23, pp. 201-227.
- MARTÍ, Joaquim (2011): *Diccionari de Josep Bernat i Baldoví (1809-1864) en el seu context històric*, València, Denes.
- MARTÍ, Joaquim (2015): «Comparació interdialectal al segle XIX. *Las joyas de la Roser / Les choyes de Roseta*», *Zeitschrift für Katalanistik*, 28, pp. 231-260.
- MARTÍ GADEA, Joaquim (1891): *Diccionario valenciano-castellano*, València, José Canales Romá.
- PITARCH, Vicent (1972): *Defensa de l'idioma*, València, Tres i Quatre.
- RAFANELL, August (1991): *Un nom per a la llengua*, Vic, Eumo.
- RAFANELL, August (1999): *La llengua silenciada*, Barcelona, Empúries.
- RIBELLES COMÍN, Josep (1978): *Bibliografía de la lengua valenciana, tomo 4 (siglo XIX)*, Madrid, Ministerio de Educación y Ciencia.
- ROS, Carles (1739): *Breve diccionario valenciano-castellano*, València, Joseph Garcia.
- ROS, Carles (1764): *Diccionario valenciano-castellano*, València, Benito Monfort.
- ROS, Carles (1771): *Corrección de voces y frases*, València, Francisco Burguete.
- ROSSICH, Albert y Pep VALSALOBRE, eds. (2006): *Poesia catalana del barroc. Antologia*, Girona, Vitel·la.

- SCHMID, Beatrice (1988): *Les «traduccions valencianes» del Blanquerna (València 1521) i de la Scala Dei (Barcelona 1523). Estudi lingüístic*, Barcelona, Curial / PAM.
- SEGURA LLOPES, Josep C. (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*, Alacant, GV.
- SIMBOR, Vicent (1980): *Els orígens de la Renaixença valenciana*, València, Universitat de València.

TÍTULO / TITLE

«Les glosses al Cant de Joan Antoni Almela en el quart centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer (València, 1855)»

«The glosses of the *Cant* of Joan Antoni Almela in the fourth centenary of the canonization of Saint Vicent Ferrer (València, 1855)»

Fecha de presentació: 13/09/2017 *Fecha de aceptació:* 29/01/2018

Resumen: Existe una larga tradición en catalán de glosas explicativas a palabras consideradas oscuras o anticuadas en textos literarios antiguos. Esta tradición se remonta al siglo XVI, con la publicación de la obra de Ausiàs March, a causa del cambio de modelo de lengua literaria que se produce con el Renacimiento. Esta clase de glosas continúan durante los siglos XVII, XVIII y XIX, con una finalidad sobre todo actualizadora, para facilitar la lectura de los textos antiguos al lector moderno. El poeta valenciano del siglo XIX Joan Antoni Almela, comprometido con la restauración de la lengua literaria a partir del modelo de los clásicos, se vale también de este recurso para facilitar al lector medio de su tiempo la lectura de las voces consideradas anticuadas de su poema *Cant* (1855). Analizamos con detalle estas glosas, comparándolas con las fuentes que debió tener en cuenta el autor, así como con otros textos y diccionarios.

Palabras clave: historia del léxico; lexicografía histórica; Valencia; siglo XIX.

Abstract: There is a long tradition in Catalan language of explanatory glosses to words considered obscure or outdated in ancient literary texts. This tradition dates back to the 16th century, with the publication of Ausiàs March's work, because of the change in the model of literary language that is produced with the Renaissance. This kind of annotations continues during the 17th, 18th and 19th centuries to facilitate the reading of the ancient texts to modern readers. The Valencian poet of the 19th century Joan Antoni Almela, concerned about the restoration of the literary language on the model of classical writers, uses this resource to facilitate to contemporary readers the reading of words considered outdated of his poem *Cant* (1855). We analyzed these glosses in detail and compared them with the sources that the author probably took into account, as well as with other texts and dictionaries.

Key words: history of the lexicon; historical lexicography; Valencia; 19th century.